

Pierre Birnbaum

Lehangoló gondolatok az Elmélkedések a zsidókérdésről kapcsán

1947. június 3-án, kedden Jean-Paul Sartre előadást tartott a Saint-Dominique utcában, a Kémia előadóban az Izraeliták Világszövetségének égisze alatt a frissen megjelent *Elmélkedések a zsidókérdésről* című műve nyomán. Az előadásra a szövetség tagjai közül is csak azok juthattak be, akik a La Bruyere utcában már jó előre feliratkoztak. Az előadás plakátját kiragasztották valamennyi, a párizsi, a neuillyi, a vincennes-i, a La Varenne-i zsinagóga falára, de a húsboltok kirakataira is felkerült. Sőt még a legkülönbébb sajtótermékek, a *Combat*, a *L'Aurore*, a *Figaro*, a *Le Monde* hasábjain is megjelent a hirdetés. Sartre már márciusban megkapta a Gallimard kiadó címére, a Sébastien Bottin utca 5. szám alatt az *Izraeliták Világszövetségének Füzeteit* a szövetség addigi tevékenységéről, hogy minél alaposabban felkészülhessen. René Cassin, a szövetség elnöke lelkesen üdvözölte a szigorú gondolkodású író, amiért vállalkozott egy ilyen súlyos kérdés tárgyalására, melynek háttérében az európai zsidó lakosság kétharmadának tragikus kiirtása áll. Bevezetőjében kiemelte, hogy a XIX. század óta mindig is akadtak „Franciaországban olyan fiatal, tisztán látó zsidók, akik rendületlenül munkálkodtak a zsidókérdés megoldásában”, majd rámutatott a szövetség, valamint kiterjedt iskolai hálózatának rendkívül fontos szerepére, s végül örömmel töltötte el a gondolat, hogy „izraeliták százezrei a háború folytán elvesztett hazájukat most palesztin földön vélik megtalálni”. Ezek után átadta a szót Sartre-nak, aki – az előadás kiadatlan jegyzeteinek tanúsága szerint – meglepő fordulattal ekkor azt javasolja, hogy „keresztény, azaz a keresztény nevelés szempontjából tekintsük át a kérdést”. Munkájának gondolatmenete alapján kirajzolódik előttünk

az antiszemitának a demokratától merőben eltűnt portréja. Majd a helyzetben levésből eredő dilemmákról, vagyis az autentikusság és nem autentikusság dilemmáiról kapunk képet. Végezetül a jövőre való kitekintéssel zárul az előadás, melynek lényege röviden, hogy az egyik tulajdöntípus eltűnésével az antiszemitizmus eltűnése is megjósolható. Közben elhangzik a kulcsmondat is: „A megsokkott definíció szerint izraelita az, akit mások annak tartanak.”³ Ennél a résznél az olvasó hirtelen felkapja a fejét, s elbizonytalanodásában tüstént előhívja az *Elmélkedéseket*, hiszen nemrég jelent meg könyv alakban is. Kívülről ismeri a híressé vált kritikus mondatot: „Zsidó az, akit mások annak tartanak.”⁴ A sartre-i problematika alapgondolata ebben a megfogalmazásban lett közismertté, s most az Izraeliták Világszövetségének közönsége előtt szemlátomást átalakul. Egyébként döbbenet nyugtázzuk a terminusok illetlen felcserélését. Döbbenetes, ahogyan Sartre a két fogalom közti viszonyt kezeli e nem mindennapi közönség előtt. Az „izraelita” fogalma talán ha tizenegyszer, míg a „zsidó” fogalma szinte minden egyes oldalon előfordul az *Elmélkedésekben*. Így nem meglepő, ha a felületes olvasó csak ez utóbbira képes emlékezni, s Sartre gondolatmenetét csak az autentikus és nem autentikus zsidó dialektikájára támaszkodva követheti. Ezzel szemben most itt, az előadásban az „izraelita” megjelölés felülkerekedik a „zsidó” kifejezésen. Ennél sokkal meglepőbb azonban, hogy szövegének gondos újraolvasásakor – feltéve, ha a szövetség gyorsíróinak „izraelita” beállítottsága nem vezetett megtévesztő módon a sartre-i diskurzus felforgatásához saját gondolkodásmódjuk előtérbe helyezésével – olybá tűnhet, hogy Sartre a kétfajta meg-

jelölés közti viszonyra mutat rá éppen az előtt az „autentikus” zsidó hallgatóság előtt, akik önmagukat mindenestre gyakran nevezik „izraelitának”. Minderről szó sem esik az *Elmélkedések*ben. Szemében – s nehéz elképzelni, hogy ez a kifinomult dialektika a gyorsírók érdeme lenne – „Vállalni kell-e tehát a helyzetet, azaz szándékosan zsidónak vallani magunkat, mintegy kierőszakolni a helyzetet? Kierőszakolni a helyzetet. Mintha ez jellemezné alapvetően a mártírt. Vagy jobb kibújni a helyzet alól, s ezzel az izraelita elnevezés felé hajlani? Mindenki maga döntse el. Viszont, mivel mindkét esetben a bűjtatott és bizonytalan társadalom, melyről szó esett, minden irányból körbeveszi az izraelitát, tükröt mutatva neki, csak egyiket, mégpedig a zsidó helyzethez közelebbit fogadhatjuk el a kettő közül. Ha vállalja magát, akkor hangoztatnia kell, hogy zsidó, viszont ha megtagadja magát, a helyzettől távol esve izraelitának bizonyul.”

*Autentikus zsidók
és nem autentikus izraeliták?*

Az újonnan előkerült, s az itt közölt eredeti szöveg alapján meggyőződhattünk arról, hogy a gyorsírók egy tollvonásnyit sem változtattak Sartre előadá-



Lesznai Anna: Csodafa

A hatvani Hatvány Lajos Múzeum tulajdona

sán. Csakugyan maga az *Elmélkedések* szerzője teli észrevehetően más irányba gondolatmenetét. Az a távlat, miszerint szinte teljesen egyenértékű a „zsidó” az „autentikus”, míg az „izraelita” a „nem autentikus” megjelöléssel, nem fordul elő az *Elmélkedések*ben. A tökéletes szimmetrián csorba esik, amikor Sartre kissé távolabb úgy véli, „az izraeliták saját kultúrájukkal az egyetemes kultúrához járulnak hozzá”⁵. Ezt az állítást még elutasította az *Elmélkedések*ben, ám később gyakran visszatér nála. 1966-ban például így nyilatkozik: „A hiányosságokat nem tagadhatom. A kérdést történelmi és gazdasági szempontból kellett volna kezelnem. Ám ragaszkodtam a fenomenológiai leíráshoz.” Majd 1978-ban elismeri, „hogy a zsidó sajátosságra nem tér ki”. Nem tudhatjuk, milyenek voltak a terem reakciói, ahogy azt sem, mikor tapsolt, mikor hallgatót a közönség. René Cassin legtitkosabb gondolataiba sem lehetett betekintésünk Jean-Paul Sartre-ot bemutató, egyébként visszafogott, beszéde alatt. René Cassin, az izraeliták mintaképe autentikus tudott maradni – ráadásul nem is a sartre-i értelemben –, saját kultúrájának, a történelemhez való viszonyának, a zsidókkal való együttérzésnek vállalásával, aki ámulattal viseltetik a palesztin újjászületés előtt, melyhez büszkén szeretne maga is hozzájárulni. Ugyanakkor a Zsidó Állam, ha egyáltalán van ilyen, megfelelő magas tisztviselőjeként vállalja helyét az állam élén is, nem beszélve az Államtanácsban betöltött szerepéről s az ENSZ-ben végzett működéséről, mely kitűnően összeegyeztethető a szövetség vezetésével. Az „aktív” zsidók iránti elismerése pedig a meghívást jelentette Sartre-nak az előadás megtartására. A szövetség levéltárából csak az derül ki, hogy június 5-én René Cassin köszönőlevelet intézett Sartre-hoz, ezúttal most már a lakhelyére, a Bonaparte utca 42.-be címezve. „Tisztelnem eleget téve, írja, fogadja hálánk tanúbizonyosságát. [...] Remélem, a tapsviharból megértette, milyen érdekesítően követte a közönség az Ön előadását, s jómagam is meg vagyok győződve, hogy híre megy Párizson kívül a széles egy világban, Európában, Észak-Afrikában, a Két Amerikában, mindenütt, ahol a *Füzetek* kéthavonta megjelenik.”

Csak találgatásokba bocsátkozhatunk, hogy e szellemi óriás jelenlétében, akinek minden törekvése világban való létük nehézségének okaira rámutatni, mit is gondolhattak szívük legmélyén az ez alkalommal egybegyűlt „izraeliták”, amikor fülük hallatára

Sartre bátran kijelenti: „Megjegyzem, gyakran előfordul, hogy az izraeliták – egész családjukat is beleértve – nem hívők.”⁶ Ki lehet-e illetlen az az előtt, akik közül könnyen elképzelhető, hogy rengetegen felkészültek az előadásra, körültekintő tudós és művelt emberek módjára, hiszen a legtöbbször ilyen, az *Elmélkedések* figyelmes elolvasásával? Emlékezetükbe tudják-e idézni azokat a nyilvános előadásból hiányzó, de itt hangosan ki nem mondható bekezdéseket, ahol Sartre nem Vichyvel, de nem is a náciikkal tetézi az „üldözött ember” nehézségeit, hanem egyedül csak az antiszemita látásmódból eredeztethető egzisztenciális ellentmondásokra tér ki? Vagy ahol az *Undor* szerzője hosszasan elidőz egészségtelen libidójuknak, „mazochizmusra” való hajlamuknak, „impotenciájuknak” s a váratlanul leleplezett szülői szexualitás keltette undoruknak kizárólag mendemondákra és anekdotákra támaszkodó leírásánál? Vagy ahol a *Fal* kiváló írója megértést és nyitottságot tanúsítván sorsuk iránt „passzivitásukat” fejtegeti, mely passzivitás egyet jelent az őket messze ívben kerülő történelemmel? Vagy ahol a *Lét és Semmi* nagyszerű filozófusaként bizonyítottan ismerve el a zsidó „fajok” létét, a lehető legnagyobb aprólékossággal veszi számba, egyébként találóan, jellemző tulajdonságaikat? Sikerült-e ezeknek az izraelitáknak, akik egytől egyig Rachi, Darmesteter, Munk, Salvador, Sylvain Lévi és a Reinach testvérek leszármazottai, egykettőre elhessegetni a zsidó kultúra nemlétére vonatkozó sartre-i gondolatokat? Vagy a szövetség izraelitái szívesebben hunyták be szemüket, felhagyva az olvasással azoknál a mondatoknál, ahol a tudós szónok minden körültekintés nélkül leszögezi, hogy a „valláshoz való viszonyuk kimerül az udvariaskodó formásokban”? Lehet-e szó nélkül hagyni egy ilyen felületen megjegyzést? Vajon azok, akik az asszimilálódást alapvetően összeegyeztethetőnek tartják a mély hitbeli meggyőződéssel, mert létük alapján tartják, elérzékenyültek-e az utolsó oldalaknál, ahol a munkásokéhoz hasonló ígéret hangzik el számukra is egy felszabadító asszimilációról, egy szocializmushoz hasonló osztály nélküli társadalom győzelmével végződő emancipált társadalomban? Vagy inkább sajnálkoztak azon, hogy ez a nagyszerű filozófus, akit egyébként olyannyira foglalkoztat az ő nehéz sorsuk, megint csak felületesen nyilatkozik, amikor 1946-ban azt írja, hogy „az autentikusság, mely cionizmushoz vezet, árt a zsidóknak, akik eredeti hazájukban kívánnak ma-

radni [sic], mivel az antiszemitizmus abból kitűnő érveket kovácsolhat. A francia zsidót bosszantja a cionista, mivel másra nem jó, csak hogy bonyolítsa az amúgy is elmérgesedett helyzetet.” Emmanuel Lévinasról nem is beszélve, akit – ahogy azt a *Lap* is írja – végtelen örömmel töltött el Jean-Paul Sartre megjelenése, aki az egzisztencialista humanizmusban „teljesen új fegyvereket” látott a zsidók számára az antiszemitizmus elleni harcban. A dicsérő szavakkal nem fukarkodó Lévinas nem egyszerű bóknak szánja, amikor azt írja, hogy „az üldözöttek hiába is kerestek oltalmat Descartes-nál és Spinozánál, [...] a humanizmus lényegének tartott nagy igazságok bűvöletében”, Sartre-nak kellett megjelennie „a modern világ tapasztalatait egybegyűjtő” humanista egzisztencializmusával. Lévinas viszont tudatában van annak, s minden kertelés nélkül le is írja a *Lap*-ban, hogy Sartre koncepciója, miszerint a zsidó sors az antiszemitizmus függvénye, csalódást okozhat.” Vajon Lévinas, a szenvedélyes, lelkiismeretes olvasó, a páratlan filozófus, emlékszik-e az *Elmélkedések* megbújt részletére, ahol Sartre szemrebbenés nélkül leszögezi, hogy a „metafizika az árja vezető osztályok kiváltsága”? A kiadatlan emlékiratok, levelek alapján a történész talán majd mindezt kideríti. Elképzelhetjük a dermedt, döbönt csendet az *Elmélkedések* nyilvános ismertetésekor, melynek súlyos előítéletei fölött Sartre többnyire óvatosan átsiklik, a szövetség sajátos keretében, azzal az indokkal, hogy így komolyabban tud foglalkozni az antiszemita érvelés alapját képező „analitikus gondolkodásmóddal”... Elképzelhetjük a szövetség diákjainak reakcióit is az intézmény kezdeményezésére megvásárolt és az egész iskolahálózatban terjesztett könyv olvasásakor...

De kanyarodjunk csak vissza az *Elmélkedések*-hez. Logikája védelmére szolgáljon, hogy filozófusunk kizárólag a fenomenológia keretén belül mozog, s ezért nem lehet szemére vetni sem tudatlanságát, sem naivságát. Lehet, hogy még előítéleteit sem? A tiszta gondolkodást – állíthatjuk ellentmondást nem tűrően – nem mérhetjük a történelmi tudatlanságok mércéjével, melyeket esetleg leleplez. Még akkor sem, ha a tisztán fogalmi gondolkodás, mint jelen esetben is, nem alapul más on, mint a filozófus által mintegy száz emberrel készített interjú pontatlanságain, különösebb módszer vagy szigorúság igénye nélkül?⁸ És a fenséges gondolkodás egyúttal támadhatatlan-e, amikor a filozófus csak

saját képzeletén keresztül jut el a valóságig az egyre furcsább „anekdotákra” hivatkozva? A bizonyítást kísérő anekdotáknak se szeri, se száma. Hallhatunk történetet „a nyilvánosházba betérő zsidóról, aki egy prostituálttal akarja összeadni magát. Csak hogy amikor az bevallja neki, hogy zsidó, a férfi impotens lesz.” Vagy a fiatal izraelita lányról egy „ismerős családban”, akinek előbb-utóbb rá kell döbennie, hogy zsidó. Vagy a „zsidó hölgyről”, akit Sartre személyesen is ismert, vagy „egyik belleville-i, zsidó kereskedő barátjáról”, akinek annyi mindent kellett elszenvednie, de azokról a zsidó és korzikai „barátokról” is, akik a hitleri Németországban rengeteg megpróbáltatáson mentek keresztül. Vagy vehetjük azt a másik történetet is, mely részletesen meséli el egy antiszemita asszony bensőséges viszonyát, akit Sartre különben „ismert”, egy lengyel zsidóval, akinek csak a simogatásait fogadta, arról a történetről nem is beszélve, amelyben egy halkereskedő, „akiről nemcsak azt tartották, hogy szelíd és nyájas, de még azt is, hogy a legjámborabb ember a világon”, 1942-ben két zsidó halkereskedőt is feljelentett. De végtelenül sorolhatnánk azokat a történeteket, melyek mind úgy kezdődnek „mesélték nekem”. Ezek a koholmányok hirtelen olyan abszolút értékre tesznek szert, hogy a fenomenológiai demonstráció mindebből képes érveket kovácsolni. Cáfolhatatlanságát annak köszönheti, hogy el tud tekinteni a társadalmi-történelmi valóság mindennapi részleteitől.⁹

Sartre a mindennapi élet szociológusaként gondosan ügyel arra, hogy a szöveget ne tarthassák kizárólag fenomenológiai elemzésnek, ahogy azt még manapság is gondolják: „Felhívnam a figyelmet arra, írja, hogy a leírás csak a franciaországi zsidókra érvényes, mert a francia zsidó problémája érdekel bennünket.” Majd később sajnálkozva hozzáfűzi: „Ezekben a franciákban nincs meg a francia történelem beállítottsága.”¹⁰ A napnál is világosabb a helyzet. Az *Elmélkedések* elsősorban a franciaországi zsidók helyzetére, a módszert igazoló anekdoták pedig egytől egyig az ő történelmükre vonatkoznak. Ha emlékeznek az *Egy vezér gyermekora* novellára, egyébként kitűnő példáját kapjuk az antiszemita figurájának, itt már nyilvánvalóan francia és párizsi valóságon alapul a történet. Semmi kétség sem férhet hozzá, hogy az *Elmélkedések* földrajzilag jól be van határolva a Rosiers utca, a Saint-Michel körút, Belleville, a Quatre-Septembre utca közötti területre, itt játszódik ugyanis Shalom, a

büszke koldus és Birnenschatz, a finánc meglepő találkozása a *Sursis*-ben, vagy végül Fontainebleau, hogy a fővárostól alig néhány kilométerre lévő várost említsük csak. Sartre megjegyzésére hivatkozva azt is állíthatnánk: „A leírás csak a párizsi zsidókra érvényes, mert a párizsi zsidó problémája érdekel bennünket.” Sartre gondolatban egészen Marseille-ig kalandozik el, elemzésében így össze tudja vetni a zsidók gesztusvilágát a marseille-iek gesztusvilágával. Míg a marseille-it „állandó ingerlékenység jellemzi, vágy, hogy testével ki tudja fejezni mindazt, amit lát vagy érez”, addig a zsidó arra „vágynak, hogy mindig jelentőségteljes legyen, hogy szervezetét jelnek érezze a gondolat szolgálatában, hogy ezt a nyomasztó testet transzcendálja”¹¹; de miként jelentkezik ez a marseille-i zsidó esetében?

Ez a vitatható empirikus anyag alapján kidolgozott, minden előzetes kutatás és szakkönyv mellőzésével megírt mű – ahogy azt maga Sartre is elismeri Benny Lévynek adott utolsó interjújában –, holott a korabeli antiszemita írások figyelmes elolvasásán felül is ebben a témában bőven akad szakirodalom – igazi csemegének számít a legszenvedélyesebb könyvimádók körében. Zavarba ejtő és elszomorító művel van tehát dolgunk, még akkor is, ha legnemesebb szándéka szerint meg kívánja szabadítani a zsidót az antiszemitizmus valamennyi formájától, ahogy az a befejező mondatban elhangzik: „addig egyetlen francia sem lehet szabad, míg a zsidók teljességgel nem élvezhetik jogukat”¹², még akkor is, ha szerzője teljes elkötelezettséget érez a zsidók iránt, feltétlen támogatásáról biztosítva Izrael létrehozását¹³. A francia esetből kiinduló könyv lehangoló az előre gyártott képeivel és kliiséivel, s teljes tudatlanságról árulkodik a franciaországi zsidók helyzetét tekintve. Vegyük például a nem zsidó franciák összehasonlításának esetét az első világháborúban elesett zsidókkal. Különös hangsúlyt kap. Tudjuk, hogy a két világháború közti időtől a Vichy-korszakig bezárólag a zsidók gyávasága szemben a nem zsidókkal hamis statisztikai bizonyítással a halál előtti egyenlőtlenségen alapul, akármelyik pamfletet vehetjük, mely a francia nemzet zsidóinak elutasítását tűzte ki célul. Ennek az időszaknak megvan a maga leitmotívuma, misztifikáló jellege ellenére is igaz színben feltüntetett, közhelyszerű gondolata, sőt háborzongató számításai, melyeket például az *Izraelita világ*, de egyéb zsidó intézmények is végeztek, hogy bebizonyítsák, több zsidó áldozza életét fegyverrel a ke-

zében, mint nem zsidó, az eredmény ugyanaz, akár összességében tekintjük, akár például csak a Grandes Écoles egy-egy évfolyamát vesszük alapul. Az antiszemita sablonos gondolkodásmód, habár maga Sartre távolról sem az, gyakran visszatér írásaiban, de hogy esetleg megvetéssel kellene sújtani őket, arról nem nyilatkozik. Szerinte „azért hitték el, hogy a zsidó katonák száma 1914-ben kevesebb volt, mint amennyi lehetett volna, mert kíváncsiak voltak a statisztikákra”¹⁴. Ezenkívül még azt is tudjuk, hogy a harmincas évek antiszemita szelleméhez híven, ez a téma gyakran a bretonok és a zsidók összehasonlítására utal, hiszen a bretonok a bátorság és az önfeláldozás mintaképei, ellenben a zsidók a gyávaság és a katonai szolgálat alóli kibúvást példázzák. Ez olyannyira igaz, hogy a halálózások statisztikai összehasonlítása ebben a korban a bretonok és a zsidók közötti ellentétet tükrözi. Ez több ízben is tetten érhető Sartre szövegében, aki nem retten vissza a „zsidó Weil”, a „normann Mathieu” és a „breton Arzell”¹⁵ képességeinek összehasonlításától, tárgyiasítva minden alkalommal személységüket. Már ha elhisszük, hogy igazán nem alkalmasak az autentikusság, de a választással kifejezhető szabadság kutatására sem. És mit mondhatnánk a zsidó normannokról vagy bretonokról? Úgy, mint az imént is, a marseille-i zsidó vagy a breton zsidó hipotézise értelmetlen. Mit gondolhattak a Le Havre-i, a caeni vagy a roueni zsidók, akikkel maga Sartre is találkozhatott futólag az előadásai alkalmával? Megint csak az asszimiláció kérdésénél kötünk ki, melyre vissza kell még térnünk.

A zsidók és a pénz: állandósult sztereotípia

Sartre a valóság hű megközelítése érdekében fordul a korszellemet tükröző képek használatához. De mit szólnak a következő mondathoz, melyben a társadalmi helyzetüket ecseteli? „Könnyű lenne azt válaszolni – írja –, hogy a francia történelem semmit nem mond a zsidókról. 1789-ig elnyomás alatt voltak, majd kihasználva a versenyszabadságot, ahogy tudtak, cselekedtek, annyi bizonyos azért, hogy a gyengék helyére kerüljenek, de pont úgy, mint a franciák.” Így igaz, ez szerepel a szövegben, „annyi bizonyos”¹⁶. Sartre végül szépít észrevételén, ugyanakkor azonban azt is állítja, hogy a zsidók a forradalomnak köszönhetően gazdasági



Lesznai Anna: Fantasztikus állat-növény

A hatvani Hatvani Lajos Múzeum tulajdona

hatalmuk megerősítésére a gyengékkel szemben „kihasználhatták” a piacszabadságot. Az ő fejében elválaszthatatlanok a kereskedelemtől, az üzleti világtól, a pénztől. A *Sursis* gyémántkereskedőjétől kezdve – a Biarnenschatz családnév Sartre képzeletében jó franciás, s a megtévesztésig hasonló Drieu la Rochelle regényében *Gilles* bankárhoz – egészen a lengyel zsidókig, akiknek köszönhető az üzleti élet sikeres fellendülése egy tönkrement országban – „megfelelne a valóságnak? Nem tudom”, teszi hozzá a szerző – a két halkereskedőn keresztül –, különben egészen furcsa példa, hiszen nem valószínű, hogy a zsidók ezt a mesterséget gyakorolták volna Franciaországban – ezek a kitelepített zsidók, akik Limousinban pillanatok alatt beállnak hen-

tesnek és „árulják a strasbourgi szalámit és a zsíros kolbászt” az idegenkedő s a helyi konyhától megrökönyödő elzásziaknak¹⁷, Sartre saját barátja, a „belleville-i kereskedő” vagy az a rengeteg „gazdag zsidó kereskedő” és valamennyi „szertartásos külsejű francia zsidó, legyen az ügyvéd vagy kalapkereskedő”, akik minden áron „hódítanak”, s az emberek „bizalmába tudnak férkőzni”, akik odaadón „serénykednek a vevő kedvéért”, „nem dolgozzák meg az anyagot”, és a róluk kialakított véleményről függenek. Ezzel szemben a „parasztnak elsősorban földjére van gondja, ahogy a munkásnak az anyagra és szerszámaira”, a zsidót tehát nem lehet leválasztani a pénztől. Végső bizonyítéka ennek, hogy még Lévy képviselő sem mentes ettől, *Jesus, la Chouette* című fiatalkori novellájában Sartre azt írja: „A zsidó (vagyis Lévy) Loodreckre hárított minden kemény munkát, aki végre is hajtotta valamennyit engedelmesen, mint a kutya, amikor az elhajított köveket visszahozza. [...] Lévy kövér, okos fiú volt, nyugodt és elválaszthatatlan a pénztől.”¹⁸ És Sartre ezzel a meglepő filozófiai csengésű magyarázattal zárja: „És csakugyan az absztrakció iránti vonzalma teszi lehetővé, hogy megértsük a zsidónak pénzhez való sajátos viszonyát. A zsidó imádja a pénzt, mondják... Gyakorta van úgy, hogy számára a pénz csak elvont módon, banki részvények, csekkek és számlák formájában létezik. Nem a konkrétan érzékelhető, hanem az absztrakt formához ragaszkodik tehát. [...] A zsidó névtelen fogyasztóként és vásárlóként integrálódik. A pénz integrálódást elősegítő eszköz [...], különben a névtelenség mögött csak egy univerzális egyén, akit kizárólag vásárlóereje határoz meg.”¹⁹ A hegeli allűrökkel tarkított interpretáció számos elfogadhatatlan mozzanatot tartalmaz, melyek közül a legkézenfekvőbb az, hogy a korabeli francia zsidó realitásához nem sok köze van. Ugyanis a két világháború között a zsidók többnyire tisztviselőként működnek, s a pénzhez csak nagyon messziről lehet bármi közük is. Szinte kivétel nélkül magas rangú tisztviselők, a legkülönfélébb beosztású tanárok, postások, sőt rendőrök, akik egyetemes emberi mivoltukat az államnak, mintsem a pénznek köszönhetően élhetik. Ha vannak is közöttük kereskedők, legtöbbször az anyagot megmunkáló, közvetlenül értékesítő kézműves, de akad közöttük hagyományos, kék sapkás munkás is, aki szakszervezeti tagként, akár a nagyobb szakszervezeteknél, akár a kimondottan zsidó, gyakran

sztrájkoló, erős követelésekkel fellépő egyéb szakszervezetnél érvényesíti jogait.²⁰

A zsidók „felismeréséről”

A zsidó realitás mellőzése, még akkor is, ha Sartre-ot izgatja a franciaországi zsidók sorsának számbavétele, akkor lesz teljesen nyilvánvaló, amikor a filozófus arra vállalkozik, hogy két szempontból is, mind fizikai, mind pszichológiai szempontból, felvázolja a zsidó portréját. Egyfelől a Rosiers utcában élő tősgyökeres zsidót, másfelől az „iskolatárs” Raymond Aront idézi. Innen ered az olvasó meglepődöttsége, amikor odaér a jelenethez, mely a Rosiers utcai zsidót idézi, akire Sartre annyi szeretettel emlékszik vissza, „a sötét kis kávéházzal együtt, ott szemben az ócskással”, ahol annyit „kószált” Wandával, Olgával, Biancával és *Castorral* (*Simone de Beauvoir – a ford. megj.*) is, az autenticitás sajátos interpretációjának alakulásától függetlenül ezeken az annyira egzotikus, *pletz*beli „sötét szűk utcákon”, ahol „mindig is csak turistának érezhet ilyen távolságtartóan, ilyen idegenül „az ajtaja előtt üldögélő zsidóra a Rosiers utcában. Mentem felismerem a zsidót fekete, göndör szakálláról, nyhén horgas orráról, elálló füleiről, vaskeretes szemüvegéről, szemébe húzott keménykalapjáról, gyors és ideges gesztusairól, különös, fájdalmasan jószágos mosolyáról. De hogy lehet elválasztani a fizikai tulajdonságokat a jellembeli tulajdonságtól? Fekete göndör szakáll a szomatikus tulajdonságok közé tartozik. Ám a hossza nem mindegy: a zsidó közösség hagyományaihoz való ragaszkodást, az emigránsok első generációjához való tartozást jelöli. S a fiú, ha borotválkozik, kevésbé számít zsidónak? A többi vonás is, mint az orr, a fül formája tisztán anatómiai jegyek, de az öltözködés, a szemüveg milyensége, továbbá a kifejezés és a mimika tisztán pszichikai és társadalmi meghatározottságot tükröz. Mi másból tudnám tehát, hogy izraelita, ha nem ennek az egységes benyomásnak az alapján, ahol a pszichikai és fizikai, a társadalmi, vallási és egyéni egymással állandó kölcsönhatásban van, mi másból, ha nem ebből az élő szintézisből, ami nyilván nem lehet öröklött, ám alapjában véve az egész személyiség meghatározója?”²²

Mielőtt újra visszatérnénk ehhez a részhez, hadd ejtsünk néhány szót a francia zsidóról. Vegyük pél-

dául „a francia izraelita tipikus jegyeit megtestesítő” „horgas orr, elálló fülek” stb. figuráját.²⁵ De vehetjük zsidó barátját is, akivel együtt járt Berlinben: „ő lesz a »hangsúlyozottan szemita típus«, görbült orr, elálló fülek, duzzadt ajkak. Egy francia habozás nélkül izraelitának mondaná. De mivel szőke volt, szikár és közönyös, a németeknek nem ötlött szembe.”²⁴ Mindegy, hogy a Rosiers utca bevándorló, eredetileg lengyel zsidójáról vagy a fényesebb negyedek asszimilálódott zsidójáról van szó, mind egyiket azonnal „fel lehet ismerni”. Helyesebben egy franciaországi francia különösebb nehézség nélkül „ismeri fel” őket, még a második esetben is, amikor teljesen asszimilálódva... szőke és közönyös jegyeket mutat! Ekkor már valóban érthető, Sartre miért képes azt írni: „Nem tagadom, van olyan, hogy zsidó faj. De jó lenne, ha világosan értenénk egymást. Ha ezt értjük fajon, ezt a meghatározatlan egységet, melyben egyaránt szerepelnek szomatikus, intellektuális és morális jegyek, nem hiszek benne jobban, mint a szellemidézésben. Etnikai meghatározottságnak én, jobb híján, bizonyos öröklött alkati adottságokat tartok, melyek gyakrabban fordulnak elő a zsidóknál, mint a nem zsidóknál. [...] Helyesebb lenne azt mondani, zsidó fajok. [...] Tudjuk jól, hogy vannak olyan szőke oroszországi zsidók, akik távolabb állnak az algériai göndör hajú zsidóktól, mint egy keletporosz árjától.”²⁵

Raymond Aron:
„Sartre-nak fogalma sincs a zsidókról”

Mennyi üres frázis! A helyesen megcélzott fenomenológia minden bizonnyal sok mindenhez elvezet, csak éppen nem az egyetemességhez, de nem is a zsidó szereplők szabadságához, ahogy azt esetünk is mutatja. A sasorr, az elálló fülek, a göndör haj... már csak a lúdtalp és a görbe lábujjak hiányoznak, hogy teljes legyen a kép. Valójában ez az örök zsidó tartalmazza-e az ő zsidójának a vonásait úgy, mint a Csendőr, az Öregasszony vagy a többi *Guignol*-figura, amelyekkel kilencéves korában játszadozott?²⁶ Egyszerűen Raymond Aron, a „kispajtás” a maga részéről helyesen cselekedett, amikor a hadsereg vereségét látva elindult harcolni Londonból a náci ellenséggel szemben, s tényleg semmi esélye sem volt arra, hogy felismerjék, ki ő igazán, elálló füleivel, orrával... Aron, „az autentikus zsidó”, ahogy Sartre az *Elmélkedések*ben hivatkozik rá...²⁷ minden kétsé-

get kizáróan az autentikus zsidó modellje lett. Aron ennek tudatában is van, amikor így ír a könyvvel kapcsolatban: „Szép könyv, de Sartre-nak fogalma sincs, milyenek a zsidók. Azt képzelem, hogy mind olyanok, mint a kispajtás Raymond Aron, akinek semmi köze a zsidósághoz, aki alapvetően francia, aki távolról sem ismeri a zsidó hagyományokat. [...] Sartre szövege a zsidó realitástól s valamennyi autentikus zsidótól távol áll.”²⁸ Saját logikájához híven, Aron elutasítja tehát Sartre állítását, saját magát nem autentikus zsidónak tartva, miközben Sartre róla mintázza az autentikus zsidó alakját az *Elmélkedések*ben... Meglepő javaslata a zsidó autentikusságot illetően azt jelenti, hogy el kell fogadni, hogy mások szemében zsidók vagyunk, azok szemében, akiknek „gőgjét a zsidó megalázása szítja”. Az autentikusság tehát „a helyzet világos és valóságú felismerésén, a helyzet támasztotta felelősség és kockázat maradéktalan vállalásán alapul, büszkén és megalázottan, de néha még borzalomban és gyűlöletben is”. Egy ilyen temérdek „bátorságot” követelő magatartással szemben a zsidók többnyire nem autentikusnak kívánják magukat látni, s mivel kizárólag csak az egyetemességre és racionalizmusra van gondjuk, hajlamosak ilyen cél mellett „mazochista” természetű antiszemitizmusra, melynek eredménye „fajuk jellemvonásainak szándékolt és heves tagadása”. „Egyszerűen, fűzi hozzá Sartre, a nem *autentikus* zsidók azok, akiket mások tartanak zsidónak, és akik inkább meghátrálnak az elviselhetetlen helyzet elől.”²⁹ Sartre el sem tudja képzelni, hogy a számára kultúra és értékek nélküli zsidó számos módon lehet autentikus, mely merőben eltér az ő felfogásától. Harold Rosenberg találó megfigyelése szerint is „a zsidónak nem marad más választása, mint „autentikusnak” lenni, azaz elfogadni, hogy ő az antiszemita teremtménye, semmi több. [...] Büszkén azonosul azzal, amit az antiszemita állít róla. [...] Az autentikus és nem autentikus sartre-i kategóriák csak a koncentrációs táborok áldozataira érvényesek. [...] Sartre-nál a zsidó a táborok zsidóját személyesíti meg.”³⁰

Sartre szemében ameddig a zsidók „nem büszkélkedhetnek sajátosan zsidó közösségi *oeuvre*-rel, sem saját izraelita civilizációval, sem közös miszticizmussal, addig elengedhetetlen, hogy ne a faji tulajdonságokat hangsúlyozzák”³¹. Ezzel az esszé központi kérdéséhez értünk. Jó marxista módjára, aki olvasta a *Zsidókérdést*, úgy véli, a judaizmusnak mint kultúrának vagy mint történelemnek, nincs sok va-

lóság alapja. A termelési viszonyok megváltozása a társadalom radikális megváltozásához vezet, s újra harmónia fog uralkodni az emberek között, és a magántulajdon létére visszavezethető zsidókérdés is végleg meg fog oldódni. Legyen az marxizmus vagy fenomenológia, a judaizmus külső ok által meghatározott tiszta helyzetként egyértelműen negatívan értelmeződik. Ekkor furcsa ellentmondással az autentikusság annyit fog jelenteni, hogy menekülés helyett éppen hogy kezeskedünk e tényállapotért. A mindig tisztán látó Raymond Aron vállalja a judaizmust, küzd az antiszemitizmus ellen, de tudja jól, hogy semmiképpen sem szimbolizálhatja a zsidó autentikusságot, mely csakis egy kultúra gyakorlásán alapulhat, még ha Sartre el is veti annak létét. Bár Sartre szellemében írja a következőket: „Akkor ébredtem rá, hogy zsidó vagyok, amikor egyik osztálytársam annak nevezett abban a korban, amikor nagyon őszintén, halvány sejtelmem sem volt, mit jelent zsidónak lenni.” Ezt mintegy kiegészítendő, explicit módon válaszol Sartre-nak egyik, a francia Bnai Birth előtt 1951. február 21-én megtartott előadása során: „Egy dolgot nem tagadhatunk, az egyszerre vallási és nemzeti, szétszórt közösség kivételes történetét”, és több ízben is ehhez hasonló kifejezésekhez folyamodik, mint „mi, a zsidók” vagy „mi zsidók”.³² Sartre tehát nem sokat értett meg a kispajtasból: egyes fizikai tulajdonságaira emlékezett ugyan, ám mélységes meggyőződéséről fogalma sem volt, ahogy a Rosiers utcában az ajtaja előtt ücsörgő zsidó meggyőződéséről sem. Mindkét esetben beérte a látszattal, az orr és a fül formájának leírásával, tárgyiasítva az egymásra nem hasonlító szereplőket, s elvitatva tőlük saját értékeik megválasztását, melyeket a legkülönbébb helyzetek determinizmusa alakít ki minden alkalommal. Végül is csak a göndör szakáll, a szemre húzott keménykalap és a fekete öltözék különbözteti meg őket. Mindent egybevetve, a kispajtasnak nem lett volna „különös, fájdalmasan jóságos mosolya”?

Az antiszemitizmus pszichológiai és irracionális felfogása

Sartre teljes tudatlansága nagy általánosságban a judaizmussal, de különösképpen a francia judaizmus kulturális és politikai történetével kapcsolatban nem segíti elő a társadalmat jellemző antisze-

mitizmus megnyilvánulásainak és történetének kielégítő interpretációját. Ha intuíciója helyes is, melynek lényege Alain tudatában az, hogy az antiszemitizmus a hatalom vitatásának egyik formája, nem tudja pontos történelmi és politikai adatokkal igazolni. Ez annál is sajnálatosabb, mivel egy igazán szociológiai magyarázathoz szükséges premisszák rendelkezésre állnak egy erős államú társadalomban. Sartre szerint csakugyan az antiszemitizmus „bújtatott formája annak, amit úgy szokás nevezni, a polgárok hatalom elleni harca. [...] Kibúvót talál: a zsidó részt vesz a választásokon, vannak zsidók a kormányban, tehát a legális hatalom alapjaiban romlott. [...] Minden antiszemita, változó mértékben ugyan, de ellensége a rendben lévő hatalomnak.”³³ Csak sajnálkozhatunk azon, hogy Sartre nem dolgozta ki részletesen eredeti elemzését a politikai antiszemitizmus eljövételét illetően egy olyan társadalomban, mint Franciaország, ahol csakugyan az állam zsidói különös céltablái lesznek az antiszemita mozgalmaknak egy mesterségesnek tekintett és a társadalom igaz értékeitől távol eső állam megkülönböztethetlenségének hiányában, s e társadalom rehabilitációja csak annak bukása, azaz a zsidók bukása révén történhet meg.

Sartre nem ezt a módszert követi, ehelyett egy teljes interpretáció érdekli, de mivel eléggé szegényes kollektív pszichológiára épül, nem találja kielégítőnek. Ekkor antiszemita hőse, szemben a mai napig is kijáró elismeréssel, egészen egyszerűen nem lesz több egy irracionális és erőszakos, naiv hősnél önmaga felismerésének hiányában. Az *Egy vezér gyermekkorától az Elmélkedésekig* az antiszemita alakja rendkívül szegényes formában jelenik meg, szinte kizárólag csak fizikai vonások kidomborításával. Furcsa, de a historiográfia gyakran vitatja a zsidó portréját, ugyanakkor azonban az antiszemitáét tökéletesen helytállóan tartja. A legkritikusabb szerzők is fenntartás nélkül elismerésüket fejezik ki az antiszemita magatartás elemzéséért megalapozottsága miatt. Ezzel ellentétben úgy véljük, nem állja meg a helyét, mivel egy régen leáldozóban lévő társadalomtudomány közhelyeire épül. Tarde vagy Le Bon naiv megállapításai keverednek benne egy igencsak mechanisztikus marxizmus még naivabb megállapításaival. Szerinte az „antiszemita tömeg”-et hirtelen megszállja a veszett örület „hasonlóan Malais Amokjához”.³⁴ Stefan Zweig híres regénye, mely Amok rémtetteit meséli el, közis-

mert volt, minden bizonnyal Sartre is olvasta, ennek ellenére semmiféle utalást sem találhatunk rá. A túláradó képzeletű, nagyszerű regény cselekményszála édeskevés magyarázattal szolgálhat a tudós *Elmélkedések*hez. S erre aztán Tarde és Le Bon pszichológiai elemzéseit Sartre önmagának tulajdonítja: szerinte az antiszemita „a tömegek embere”, olyan „tömegből vagy rögtönzött társadalomból származik, mely egy lincselés vagy botrány alkalmával verődik össze [...], s az egyetlen társadalmi kötelék az indulat [...], az egyének felolvadnak a tömegben és a csoport gondolkodásmódja és reakciói tisztán primitív természetűek”. Sartre-ot az sem retenti el, hogy olyan egymástól távol eső embereket, mint Tarde és Durkheim összehozzon, amikor hozzáfűzi: „az antiszemita elképzelése a társadalomról mellérendelő társadalom. [...] Mindenki hozzájárul, hogy a szervezett társadalmon belül olyan közösséget hozzon létre, mely mechanikusan áll össze. [...] Egyikük sem élvezi semmilyen sajátos funkció védelmét. Az egyének így fel is oldódnak a tömegben, és a csoport gondolkodásmódja és reakciói tisztán primitív természetűek.” A mechanikus összetartozás gyenge munkamegosztású durkheimi modellje a kapitalista társadalomra vonatkoztatva különös módon, de a tarde-i felfogást igazolja, az egymástól izolált egyénekből álló irracionális tömegekről, az utánzó vagy utánzásellenes áramlatokra hagyatkozva. „Az antiszemita, nyilatkozik ismét Sartre, mivel képtelen megérteni a modern társadalom szervezethez, nosztalgiát érez a válságos időszakok iránt, amikor a primitív közösség hirtelen felbukkan forráspontját elérvén. Minden vágya egy csapásra felolvadni a csoportban, s a közösséggel együtt sodródni.”³⁵ Durkheim az École Normale-ban tanított, amikor Sartre ott tanult, s gondolatait egészen pontosan idézve fel is használja az *Elmélkedések*ben... az 1939-es interjútól kezdődően, ahol kijelenti: „Az antiszemita általánosan véve normális jelenségnek tekinthető a társadalmon belül, ahogy a bűncselekmény is, legalábbis Durkheim szerint.”³⁶ Nem érdemes ezt hosszasan fejtegetni, de valószínű, Sartre-nak nem volt tudomása azokról a rövidke Durkheim-szövegekről, melyek akkoriban nem voltak könnyen hozzáférhetőek. Ugyanis Durkheim antiszemita meghatározása ezekben a szövegekben erősen eltér attól, ahogyan Sartre explicit vagy implicit módon idézi *A társadalmi munkamegosztásról* szerzőjének forrásait. De most ez nem fontos.³⁷

Ennél sokkal érdekesebb, hogy Durkheim határozottan szembefordul a társadalmi cselekvés pszichológiai és irracionális nézeteivel, s komolyan elítéli Trade és Le Bon atomisztikus metaforáit, melyek egy fél évszázaddal később Sartre szövegében újra felbukkannak. Hangsúlyoznunk kell továbbá azt is, hogy ezek a tömegelméletek manapság mennyire elavultak: végtelenül alábecsülik az „indulatot” szító társadalmi kapcsolatok tartósságát, s halvány elképzelésük sincs arról, milyen szándék mozgathatja ezt az elkötelezettséget. Ebben az értelemben még egy naiv marxizmus is csak az antiszemita szemantikusan felfogását erősítheti, mivel az antiszemita a múlt embereként „képtelen megérteni a modern társadalmi berendezkedést”: Sartre szellemében tehát a középosztályhoz tartozik, mely előbb-utóbb eltűnik korának legtöbb marxista modelljéből. S ezzel, ahogy azt Sartre állítja, „a munkások körében nem is találunk antiszemitát”³⁸... Erről ennyit.

Hallgatás a Vichy-rezsimről

Az 1946-ban kiadott tarde-i pszichologizmussal átíratott *Elmélkedések*... jóllehet csak a francia zsidók helyzetéről kíván szólni, semmi köze ahhoz. Mindazonáltal meglepő módon félreértelmezi Vichy jelentését és valóság tartalmát. Újra és újra olvashatjuk a gyászos időszak végén megjelent, a szerző bevallása szerint kimondottan a franciaországi zsidókról szóló könyvet, akkor is csak zavartan nyugtázzhatjuk mély hallgatását Vichyről. Neve egyetlenegyszer sem fordul elő a szövegben. Nem az állam, az antiszemita a felelősek. Az antiszemita alulról, és nem felülről jön. De térjünk vissza a világszövetség számára tartott előadáshoz. Sartre szinte minden különösebb bevezető nélkül azzal kezdi, hogy „a demokratával szemben vannak, akik az 1789-es forradalom nyomán nem asszimilálódtak, s ezzel az antiszemita potenciálját képezik. „Az antiszemita eredete tehát nem annyira magára a republikánus államra, mint inkább a hatalom ellen, Alain módjára fellépő, nem republikánus polgárookra megy vissza, amennyiben a maga részéről az 1789-es ellenálló hagyományokat élte tovább. Ez az akadálya annak, hogy bármit is megértsen Vichyből, aki pedig, gondoljon mindenki, amit akar, része a köztársaság ellentétes történetének. Hallgatásának oka az lenne talán, hogy Sartre nem rendelkezik azzal a fogalmi hálóval, mely ért-

hetővé tehetné, hogy a köztársaság tisztviselői tehetségükkel éppen annak az államnak az antiszemita politikáját szolgálják, mely pontosan az 1789-es értékekkel szembeni értékeket hirdeti? S erre aztán ebben a könyvben³⁹ egy szó sem esik a Vichy kezdeményezte zsidótörvény hatályba helyezéséről, mely kizárja zsidókispajtságait” a nemzeti oktatásból, egy szó sincs Drancyról, ahová számos francia zsidót internáltak a francia hatóságok. Egyetlen szó, egyetlen célzás sincs. Mindenki felelős, legalábbis potenciálisan, aki ismerte „a vezér gyermekkorát”, aki bajuszt növesztett azért, hogy nyíltan kifejezhesse az 1789-es ideák elleni gyűlöletét, de elsősorban felelősek a németek, a náciak, a Gestapo az *Elmélkedések*... szerint.⁴⁰ Így Vichy szinte teljes egészében kiszorul az 1944 októberében írt könyv lapjairól. Mindazonáltal egyetlen bekezdésben mégiscsak rábukkanhatunk a rezsimre, érdemes tehát teljes egészében idézni: „1940-ben például a franciák tömegesen csoportosultak a Pétain-kormány köré, mely nem mondott le az unió hirdetéséről azokkal a hátsó gondolatokkal egyetemben, melyek mindenki számára ismeretesek. Majd ugyanez a kormány antiszemita intézkedéseket hozott. A »Pétain-követők« nem tiltakoztak. Igen-csak kínosan érezték magukat, de hogyhogy? Ha Franciaországot meg lehetne menteni némi áldozat árán, akkor nem jobb szemet hunyni? Persze nem voltak antiszemiták, sőt még szóba is álltak a zsidókkal udvariassággal vegyes szánalomérzetből. Hogy képzelhetnénk, hogy ezek a zsidók ne érezték volna, hogy az ő sorsukat áldozzák fel egy egységes és patriarkális Franciaország csalóka ábrándjáiért? Most azok, akiket a németek nem deportáltak és nem irtottak ki, lassan-lassan visszatérnek otthonukba. Közülük sokan ellenállók voltak az első pillanattól kezdve, a többieknek pedig vagy a fia, vagy valamelyik unokatestvére a Leclerc-hadseeregben szolgált. Egész Franciaország örvendezik és barátkozik egymással az utcán, s a társadalmi harc, úgy tűnik, átmenetileg megszűnt. Az újságok egész hasábokat szentelnek a hadifoglyoknak, a deportáltaknak. Említést tesznek-e a zsidókról? Üdvözlük-e majd körünkben az életben maradottakat? Megemlékeznek-e majd azokról, akik a lublini gázkamrákban pusztultak el? Egy szó sincs erről. Egy sor sincs a napilapokban, mert nem szabad irritálni az antiszemitákat. Franciaországnak jobban, mint valaha, unióra van szüksége. [...] Ki hinné, hogy a zsidók nincsenek tisztában a helyzettel? Ki

hinné, hogy nem értik, mi az oka ennek a csendnek? Vannak, akik ezt helyeslik.”⁴¹

Eddig szólt az idézet. Vagyis nem egészen. Néhány oldallal később még a következő sorokat is olvashatjuk: „Joggal tartották felhőborítónak a főtelmest »sárga csillagot«, melynek viseletét a német kormány rendelte el a zsidóknak. Elviselhetetlen volt, hogy a zsidó közszemlére volt kitéve, s arra kényszerült, hogy ezzel örökösén zsidónak érezze magát mások előtt. Olyannyira, hogy minden eszüközött megragadtak, hogy a megbélyegzett szerencsétleneknek kifejezésre juttassák együttérzésüket. De néhány jóérzésű ember, ha vállalta is, hogy kálapot emel egy zsidó köszöntésére, a zsidó számára ez csak kínos lehetett. A kitartó, együtt érző tekintetek keresztüztüében csak tárgyagnak érezhették magukat. [...] Még a lelkiekben erősek is inkább a gyűlöletet választották a szánalommal szemben, hiszen a gyűlölet szenvedély, s mint olyan nem szabad, ellenben a szánalom felülről lefelé fejt ki hatását. Mindezt nagyon is megértettük, végeredményben, ha sárga csillagot viselő zsidóval találkozunk, elfordítottuk a fejünket. Kínosan éreztük magunkat, zavartnak sajtát tekintetünk miatt. [...] Hogy lehet, hogy nem volt világos, a náci parancs csak végsőkig felnagyít egy tényhelyzetet, amelyet azelőtt megszokottnak tartottunk? Persze a zsidók nem hordtak sárga csillagot a fegyverszünetet megelőzően. Ugyanakkor nevük, arcuk, gesztusaik s ezernyi árulkodó jel alapján lehetett tudni, ki a zsidó, akár az utcán séta közben, akár egy kávéházban, egy üzletben, egy szalonban legyen is róla szó.”⁴²

Az olvasó semmit sem tud meg Vichy antiszemita intézkedéseiről, szigorúságukról, elhamarkodottságukról, kegyetlenségükéről, ahogy tisztviselőinek megszállottságáról, milicistáinak brutalitásáról sem. Azt viszont örömmel nyugtázhatja, hogy egyedül a „németek” deportálták és gyilkolták halomra a zsidókat.⁴³ Az olvasó elnéző lehet azokkal a Pétain-követőkkel szemben, akik „kínosan érezték magukat”, amikor a zsidókat rendszeresen kezdték kizárni minden nyilvános helyről, annál is inkább, mivel „nem voltak antiszemiták”. Nyilván szenvedtek a meghozott intézkedések s szívtelen végrehajtásuk láttán.⁴⁴ Milyen meghatóak és tisztelettudóak is voltak azok a Pétain-követők, akik olyan „udvariassan” tudtak szólni a zsidókhöz a *Pletz*-ben, ahová Sartre annyira kötődik, a *Vél'd'Hiv'*-ben, Drancyban, Gurs-ban, a Milles-ben, az egész demarká-

ciós vonalon stb. Az olvasó kis híján elindul ezeknek a tisztviselőknek a vigasztalására, már ha ez egyáltalán lehetséges volna, akik minden adminisztratív tudásukat a zsidók kirekesztésére összpontosítják. Ezek a tisztviselők némák maradtak kollégáik, a névtelen feljelentő leveleket gyártó derék polgárokkal szemben, akik igenis értették ennek a nélkülözhetetlen, a kollaboráció interpretációjaként felfogott „áldozatnak” az értelmét, mely nem áll messze a „pajzs” régi bevált felfogásától, aminek valójában Vichy volt a képviselője gaulleista „pallossal” szinte teljes koordinációban. S azt állítani, hogy a csillaggal megbélyegzett zsidók mélyseges gyötrelmükben nem bírták felfogni, hogy megannyi néma Sartre jön velük szembe az utcán, akik valamennyien sokkal inkább szégyellték, mint azelőtt, zsidó polgártársaik megbélyegzését, dologiasítását, tárgyakra való degradálását a tekintet révén: jobbnak ítélnék a köszönés elmulasztását, ezzel is elviselhetővé téve az elviselhetetlent! Az ilyen megfogalmazások „elfordítottuk a fejünket [...] kínosan éreztük magunkat”... A Pétain-követők éppúgy, mint a Sartre-követők, akik szellemiségükben közel állnak az ellenállókhoz, „kínosan érzik magukat” (ahogy ez kitűnt, Sartre ugyanazt a kifejezést használja) minden tárgyiasítást célzó szituációban, a legkevesebb szándékot is elvitatja tőlük. Mennyi visszafogott udvariasság, mennyi „együttérzést sugárzó tekintet”, mennyi szemérmesen elfordított tekintet, de ezek a valóságban nem is voltak olyan gyakoriak.⁴⁵

Mit gondolhatott e sorok olvasásakor 1946-ban az a néhány ezer zsidó, akinek sikerült élve visszatérni a koncentrációs táborokból, akik nem voltak sem ellenállók, sem a Leclerc-hadsereg tagjai, ahogy a 76 millió deportált legnagyobb része sem, s akik közül csak nagyon kevesen tértek vissza? Mit jelenthet számukra igazán Lublin? Ez a név kétszer is előfordul Sartre szövegében, de valójában nem is Lublin, hanem Lublin-Maidanek a tábor neve, ahová csak francia zsidókkal megrakottan két vonatot is útnak indítottak. Hogyan élték át a pontatlanságokat, Auschwitz teljes elhallgatását az *Elmélkedések*ben... amikor, ha még 1944-ben nem is, de 1946-ban, a könyv megjelenésekor már lehetett tudni róla? Sartre miért hangsúlyozza annyira, hogy a zsidók inkább hallgatnak beletörődve abba, hogy a sajtó tudomást sem vesz a háborút követő időszak és a nemzeti egység éveiben a zsidók sajátos sorsáról, amikor pedig ismeretes, hogy annyian

próbálkoztak elkeseredetten hallatni magukról számos írással is, de csak elutasításra találtak?⁴⁶ Miért nem idézi az igazakat, mindazokat, akiknek sikerült túltenni magukat az esetleges „rosszérzésen”, s ebben a sürgető helyzetben kezüket merték nyújtani a zsidóknak, a kockázat teljes vállalásával, a megmentés szándékával, mindazokat, akik ahelyett, hogy „elfordították volna a tekintetüket”, ahogyan azt annyian tették, az egzisztencialista magas filozófia nevében meg akarták menteni a zsidókat azért, hogy ezek az örökös halálfélelemben élő férfiak, nők és gyerekek nehegy a dolgok szintjére degradálódjanak? Kár, hogy az ennek tudatában lévő, a „zsidó világban való lét” miatt gyöttrődő emberek nem segítettek valamennyi, autentikus és nem autentikus zsidónak.⁴⁷

JEGYZETEK

1 Az Izraeliták Világszövetségének Levéltára, kód nélküli dosszié.

2 Lásd a konferencia szövegét, először ebben a számban (1998, No3) jelent meg.

3 Az Izraeliták Világszövetségének Lapja, 1947. június 27.

4 Jean-Paul Sartre, *Réflexions sur la question juive* (Elmélkedések a zsidókérdésről), Paris, újrakiadás Folio Gallimard, 1985, 83.

5 l. 92.

6 l. 88.

7 Vö. Perrine Simon-Nahum, *La Cité investie* (Város az ostromzár alatt), Paris, le Cerf, 1992.

8 „100 ember véleményét kérdeztem meg, miért antiszemiták.” Többet nem tudunk meg erről. *Elmélkedések a zsidókérdésről*, op. cit. 12.

9 Jean-Paul Sartre, *Elmélkedések...* op. cit. pp. 24., 56., 74., 91., 105., 122., 128., 149.

10 *Ibid.* 73. és 102.

11 Jean-Paul Sartre, *Elmélkedések...* op. cit. 150.

12 *Ibid.* 185.

13 l. Ely Ben-Gal, *Mardi chez Sartre. Un Hébreu à Paris* (Kedd Sartre-nál. Egy héber Párizsban), 1967–1980, Paris, Flammarion, 1992. Ebben a műben található az 1967-es tel-avivi előadása, egy interjú a kippouri háború idején, az izraeli követségen tartott beszéde a jeruzsálemi Héber Egyetem Honoris Causa doktorrá avatásakor 1976-ban stb.

14 *Elmélkedések*, op. cit. 15. Sartre többször is visszatér a témára (9. 104. stb.)

15 *Ibid.* 14. l. még 18. stb.

16 *Ibid.* 15.

17 Jean-Paul Sartre, *Carnets de la drôle de guerre* (A furcsa háború jegyzetfüzetei), Paris, Gallimard, 1995, 248.

18 Jean-Paul Sartre, *Ecrits de jeunesse* (Fiatalkori írások), Paris, Gallimard, 1990, 111–112.

19 Jean-Paul Sartre, *Elmélkedések...* op. cit. 16., 40., 44., 89–90., 105.

20 David Weinberg, *Les Juifs à Paris de 1933–1939* (Zsidók Párizsban 1933–1939), Paris, Calmann-Lévy, 1974. Nancy Green, *Les Travailleurs immigrés juifs à la Belle Epoque* (Bevándorló zsidó munkások a Szép Időkben), Paris, Fayard, 1985. Pierre Birnbaum, *Les Fous de la République. Histoire des Juifs d'Etat de Gambetta à Vichy* (A Köztársaság örültségei. Az állami zsidók története Gambettától Vichyig), Paris, Le Seuil/Point, 1994.

21 Jean-Paul Sartre, *A furcsa háború jegyzetfüzetei*, op. cit. 328–329.

22 Jean-Paul Sartre, *Elmélkedések... 77.*

23 *Ibid.* 123.

24 *Ibid.* 74.

25 *Ibid.* 73–74.

26 Jean-Paul Sartre, *A furcsa háború jegyzetfüzetei*, op. cit. 502.

27 *Elmélkedések... 168.* Emlékeztetőül az *Egy vezér gyermekkorában* Lucien is azzal hengeg, hogy az orr alapján felismeri a zsidót.

28 Raymond Aron, *Le Spectateur engagé* (Az elkötelezett szemlélő), Paris, Juillard, 1981, 104.

29 *Elmélkedések... 109., 112., 129., 166–167.*

30 Harold Rosenberg, *Discovering the present: Three Decades in Art, Culture and Politics*, Chicago, University of Chicago Press, 1973, 281–283.

31 *Elmélkedések... 103.* L. Charles Mopsik, „Réflexions sur „la question Sartre” („Elmélkedések a „Sartre-kérdésről”) *Les Nouveaux Cahiers*, No 65, 1985 nyár. Érthető, ha most Michael Walzer teszi fel a kérdést: „mi elől is menekül pontosan a nem autentikus zsidó? Sartre válasza a bizonyítás legproblematisabb pontja.” Majd hozzáfűzi: „Szomorúan meg kell állapítanunk, hogy az antiszemita és a nem autentikus zsidó a játék főszereplői.” Walzer helyesen látja, hogy a sartré-i érvet összefoglalhatjuk egy: „multiculturalism now”-val, készen arra, hogy majd később az asszimilálódás véget vessen ennek az átmeneti identitásnak. Ő is kritizálja tehát a sartré-i asszimilálódás homogenizáló természetét. Előszó Jean-Paul Sartre, *Anti-Semite and Jew*, New York, Schocken Books, 1995, XIII, XVII és XIX.

32 Raymond Aron, *Essais sur la condition juive contemporaine* (Esszé a jelenkori zsidó létről), Paris, Editions de Fallois, 1989, 30. Ugyanebben az értelemben idézhetnénk 1960-as szeptemberi szövegét, melynek címe „A zsidók”. Itt ismételtén vitatja Sartre módszerét: asszimilálódott franciaként,

de mások szemében mindig zsidóként Aron „közel” érzi magát a közösségéhez. (Esszé a jelenkori zsidó létről, op. cit. 144. o.) L. Jean-Louis Missika „Juif par le regard de l'autre?” („Zsidó mások szemében?”), in Raymond Aron, 1905–1983. *Histoire et politique* (Történelem és politika), Paris, Juillard/Commentaire, 1985. Február.

33 *Elmélkedések... 35–37.*

34 *Ibid.* 51.

35 *Ibid.* 25. és 33–35.

36 *Revue juive*, Genf, 1947. Június–július. Sartre-interjú Arnold Mandellel. Emlékezhetünk, hogy Sartre az együttműködést is „normális jelenségnek” tartja, az öngyilkossághoz és a bűncselekményhez hasonlóan. Cf. „Qu'est-ce qu'un collaborateur?” („Mi az együttműködő?”) *Situations III*, Paris, Gallimard, 1949. 43. o.

37 Durkheim ritka szövegeiről az antiszemitizmus genezisére vonatkozóan cf. Pierre Birnbaum, *Destins juifs* (Zsidó sorsok), Paris, Calmann-Lévy, 1955, fej. 4.

38 *Elmélkedések... 29–30. és 40–41.*

39 Susan Rubin Suleiman, „The Jew in Jean-Paul Sartre's *Réflexions sur la question juive: An Exercice in Historical Reading*”, in Linda Nochlin és Tamar Garb, (dir.) *The Jew in the Text*, Londres, Thames and Hudson, 1995.

40 *Elmélkedések. 48., 56., 86., 93., 94.*

41 *Ibid.* 85–86.

42 *Ibid.* 93–94.

43 Michael Marrus, *Robert Paxton, Vichy et les Juifs* (Vichy és a zsidók), Paris, Calmann-Lévy, 1981.

44 Marc-Olivier Baruch, *Servir l'État français. L'Administration en France de 1940 à 1944*, Paris (A francia állam szolgálatában. Az adminisztráció Franciaországban 1940–1944), Fayard, 1997.

45 Renée Poznanski, *Être Juif en France pendant la Seconde Guerre mondiale* (Zsidó lét Franciaországban a II. világháború alatt), Paris, Hachette, 1994.

46 Annette Wieviorka, *Déportation et génocide. Entre la mémoire et l'oubli* (Deportálás és genocídium. Emlékezés és felejtés között), Paris, réed. Pluriel, 1995.

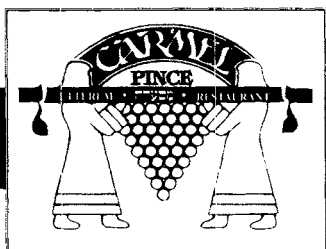
47 Bianca Lamblin is gondolunk itt, Simone de Beauvoir és Sartre házvetetőnjére, akit mindketten sorsára hagytak a gyászos években. Bianca Lamblin, *Mémoires d'une jeune fille dérangée* (Egy zavarodott fiatal lány emlékiratai), Paris, Le livre de poche, 1994, 65. és 74.

S U M M A R Y

The present volume of *Past and Future* is influenced by our deep concern about the situation in Israel. The well known scholar, Shlomo Avineri analyses the chances of Israel at the beginning of the new millennium and deals with the most complex and difficult conflict of the State's existence. The opening speech of Meir Shalev at the XX. International Book Fair comments on this problem and the violence involved as well. Sartre's newly discovered lecture (1948) on the Jewish question is sensational and so is the related critical study of Pierre Birnbaum. More and more documents are discovered from the past centuries. These discoveries are related by a chapter from Hannah Arendt's book, an essay of Mihály Vajda on the same book, a portrait of a Jewish inquisitor from the 18th century by Ágnes Heller, an unpublished chapter of Anna Lesznai's diary (by Petra Török) and an essay of János Pelle about Oszkár Jászi dealing with the question of Jewish identity in Hungary at the beginning of the 20th century. The interview of Éva Kovács and Júlia Vajda introduces us a new genre that combines the elements of epics, report and essay. Literature is represented by the poems of Paul Celan (translated by Gábor Schein), a poem by Zsolt Kántor and short stories by Uri Asaf, Miriam Akavia and Gerhard Durlacher.

L E G Y E N A V E N D É G Ü N K !

Nemzetközi specialitások • zsidó konyha
elegáns környezet • első osztályú kiszolgálás
várja Önt a



CARMEL PINCÉBEN

Budapest VII., Kazinczy u. 31.
Nyitva: naponta 12-től 23 óráig

Asztalfoglalás: 3-221-834 M 3-424-585
LÉGKONDITIONÁLT ÉTTEREM

A BUKSZ 2001. nyári számából

Kampis György
Az „Intellektuális imposztorok”-ról

Erős Ferenc
Az antiszemitizmusról

Szentpéteri Márton
Agrippáról

Forrai Gábor
Quine-ről

Lóvei Pál
Kiállításokról 2000-ben Magyarországon

BUKSZ-beszélgetés Néray Katalinnal

Komoróczy Géza és Szilágyi János György
beszélgetése

Szemle

Mi a pálya?

Fontos könyvek



»OBSERVER«

OBSERVER BUDAPEST
MÉDIAFIGYELŐ KFT.

1084 Budapest,
VIII. ker. Auróra u. 11.

Tel.: 303-4738 • Fax: 303-4744

<http://www.observer.hu>

MÚLT ÉS JÖVŐ

ZSIDÓ KULTURÁLIS LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ
JEWISH CULTURAL QUARTERLY AND PUBLISHER

Kiadványaink már megrendelhetők kártyaelfogadással is.

Önnek az alábbi nyomtatványt kell kitöltenie, és faxon elküldenie szerkesztőségünkbe:

MEGRENDELEM A MÚLT ÉS JÖVŐ KIADÓNÁL AZ ALÁBBI TERMÉKEKET:

A kártyán szereplő név: _____

A kártya száma: _____

A kártya érvényessége lejár: _____

Aláírás: _____

Visa (Euro vagy Master), Amex vagy JCB kártyákat tudunk elfogadni.
Kérjük, szíveskedjen a megfelelőt jelölni.

Tüntesse fel címét a faxon, ahova
postázhatunk. _____

A faxszámunk: (+36) 1 316-7019.

Szerkesztőség:
1024 Budapest, Keleti Károly u. 27. Tel./fax: 316-7019
e-mail: mandj@multesjovo.hu
Bank Account: Citibank, 10800021-00000001-82082007

Tisztelt Olvasóink!

- Kérjük, fizessenek elő a Múlt és Jövő című folyóiratra, most már kártyaelfogadással is megrendelhető.
- A Múlt és Jövő folyóirat éves előfizetési díja január 1-jétől 2000 Ft.
- Bankszámlaszámunk: CITIBANK 10800021-00000001-82082007

Köszönettel: a szerkesztőség

SOPRON PLAZA

SHOPPING CENTER

85 üzlet, 55 profil – mindent 1 helyen!

Nyitva: mindennap

Cím: Sopron, Lackner K. u. 35.

Plaza Info: 06 99 512-310

Schiller OPEL

Magyarország legnagyobb Opel márkakereskedésében várjuk Önt.

Autószalonunkban:

- Új és használt Opel gépkocsik teljes típusválasztékát kínáljuk a Corsától az Omegáig.
- A legkedvezőbb részletfizetési lehetőségeket és vállalkozóknak tartós bérletet ajánlunk.
- Használt gépkocsiját beszámítjuk az autó vételárába új vagy fiatalabb használt autó vásárlásakor.

Közép-Európa legnagyobb és legmodernebb Opel márkaszervizében:

- Autójához teljes körű márkaszervizt biztosítunk.
 - Garanciális és garanciaidőn túli javításokat végzünk, a leggyorsabb, helyben történő biztosítási kárügyintézésel várjuk.
 - Karosszéria-javításokat vállalunk rövid határidővel.
 - Legújabb szolgáltatásunk: „Este hozza, reggel viszi!”
- Ha az autóját este 6-ig javításra behozza hozzánk, azt másnap reggel készen elviheti.

Alkatrészüzletünkben:

- Eredeti gyári alkatrészek teljes választékát kínáljuk.
- Felszerelési cikket vásárolhat (tetőcsomagtartó, síléctartó, biztonsági gyerekülés stb.).

JÖJJÖN ÉS KÉRDEZZEN! AMI NEM KÉRDÉS: OPELT SCHILLERTŐL!

Márkakereskedés, márkaszerviz: Budapest XIII., Váci út 113. Tel.: 452-1100, 452-1111

Használtautó-telep: Budapest XIII., Dráva u. 17. Tel.: 320-0166, 340-1553

Karosszéria-műhely: Budapest XIII., Fáy u. 43. Tel.: 349-0738

